

Teemu Kauppi & Maili Pörhölä
**Peruskoulun opettajat
 oppilaidensa kiusaamina:
 kiusaamisen muodot, kohteena
 olevat opettajat ja kiusaavat
 oppilaat**

Artikkelissa tarkastellaan oppilaiden opettajiin kohdistamaa kiusaamista. Tarkastelun kohteena ovat kiusaamisen suorat ja epäsuorat ilmenemismuodot. Tutkimme myös kiusaamista kokeneiden opettajien ja heitä kiusaavien oppilaiden ominaispiirteitä sekä opettajien ja oppilaiden välisiä suhteita. Tarkastelemme niin ikään opettajia kiusaavien oppilaiden käyttäytymistä omissa vertaissuhteissaan. Aineisto kerättiin internet-kyselynä peruskoulun opettajilta eri puolilta Suomea. Tarkastelemme tässä artikkelissa 70:n oppilaidensa taholta kiusaamista kokeneen opettajan vastauksia. Tulokset osoittavat, että opettajat olivat joutuneet oppilaiden monimuotoisen kiusaamisen kohteiksi. Kiusaamiseen käytettiin sekä suoria että epäsuoria viestinnän keinoja. Tyypillisesti opettajia olivat kiusanneet pojat. Kiusaamiseen osallistui useimmiten joko yksittäinen oppilas tai pieni oppilaiden joukko. Kiusaaminen kohdistui enemmän aineenopettajiin ja erityisopettajiin kuin luokanopettajiin. Opettajat arvioivat, että heitä kiusasivat useimmiten samat oppilaat, jotka kiusasivat myös oppilastovereitaan.

Johdanto

Suomessa oli lukuvuoden 2009–2010 alussa 3 065 peruskoulua, joissa työskenteli noin 44 000 opettajaa. Tämä suuri ammattikunta kantaa työssään huomattavaa vastuuta noin 550 000 lapsen ja nuoren kasvatuksesta, opetuksesta ja hyvinvoinnista. (Koulutustilastot 2009; Kumpulainen 2009; Kumpulainen & Saari 2006.)

Oppilaiden hyvinvoinnin lisäksi myös opettajien hyvinvointi on kouluyhteisössä tärkeää. Voidaan olettaa, että hyvinvoiva ja työskentelyolosuhteisiinsa tyytyväinen opettaja pystyy parhaiten tukemaan oppilaidensa työskentelyä. Vastaavasti huonosti työssään viihtyvä tai pahoinvoiva opettaja ei kenties pysty toimimaan vaativassa työssään niin hyvin kuin haluaisi. Suuri uhka opettajan hyvinvoinnille syntyy, jos hän kokee joutuvansa työssään kiusatuksi.

On todettu, että opettajiin kohdistuu kiusaamista pääsääntöisesti neljältä taholta. Kiusaajia voivat olla oppilaat (Salmi & Kivivuori 2009; Terry 1998), työtoverit (ks. Isotalo 2006), esimiehet (Blase & Blase 2003) ja oppilaiden vanhemmat. (Fisher & Kettl 2003; Salmi & Kivivuori 2009.) Opettajan työn erityispiirteisiin kuuluu se, että opettaja voi joutua oppilaan kiusaamaksi. Tämänkaltaisen kiusaamissuhde on varsin erityislaatuisen, sillä instituution sisällä oppilas on statusasemaltaan opettajaa heikompi osapuoli.

Työssä koetun kiusaamisen tiedetään aiheuttavan uhrissaan esimerkiksi stressiä, vihan tunteita, ahdistuneisuutta, masentuneisuutta, sosiaalisten tilanteiden pelkoa ja keskittymiskyvyn heikentymistä (Björkqvist ym. 1994; Hoel ym. 2004; Leymann & Gustafsson 1996; Niedl 1996;

Zapf ym. 1996). Työssä koetun kiusaamisen on todettu olevan yhteydessä stressin kokemiseen myös opettajilla ja vaikuttavan negatiivisesti heidän hyvinvointiinsa (Dworkin ym. 1988; Dzuka & Dalbert 2007; van Dick & Wagner 2001). Kiusaaminen vaikuttaa niin ikään opettajien työskentelyyn. Esimerkiksi Kathleen Fisher ja Paul Kettl (2003) totesivat, että huomattavan moni väkivallan uhkaa työssään kokenut opettaja tunsu uhkan vaikuttaneen negatiivisesti siihen, kuinka hyvää opetusta hän pystyi oppilailleen tarjoamaan.

Suomessa peruskoulun opettajiin oppilaiden taholta kohdistuvan kiusaamisen yleisyydestä, kuten myös joistain tyyppillisimmistä kiusaamisen ilmenemismuodoista on jo saatu melko kattava kuva aiempien kartoitusten perusteella (esim. Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Salmi & Kivivuori 2009). Kuitenkin oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen erityispiirteistä tiedetään toistaiseksi hyvin vähän (ks. Kauppi & Pörhölä 2009). Tässä artikkelissa kuvaamme ja erittelemme kiusaamisen suoria ja epäsuoria muotoja sekä tarkastelemme sitä, millaisia opettajia kiusataan ja millaiset oppilaat heitä kiusaavat.

Kiusaamisen määrittelyminen

Koulu- ja työpaikkakiusaamista käsittelevissä tutkimuksissa kiusaaminen määritellään yleisesti kolmen kriteerin avulla: (1) kiusaaminen on aggressiivista käyttäytymistä toista osapuolta kohtaan tai tarkoituksellista toisen osapuolen loukkaamista ja vahingoittamista, (2) kiusaamista ilmenee toistuvasti pidemmän ajanjakson kuluessa ja (3) kiusaavan ja kiusatun osapuolen välillä vallitsee sellainen vallan epätasapaino, että kiusaamisen kohteena oleva osapuoli ei pysty puolustautumaan (ks. Pörhölä ym. 2006 käsiteanalyysiä).

Oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen luonne poikkeaa merkittävästi vertaistason tapahtuvasta koulu- ja työpaikkakiusaamisesta. Oppilaan kiusatessa opettajaansa on kysymys tilanteesta, jossa instituution sisällä heikommassa statusasemassa oleva osapuoli kiusaa asemaltaan vahvempaa. Tällöin voidaan puhua niin sanotusta vertaistason rajat ylittävästä kiusaamisesta (cross-peer abuse; esim. Terry 1998). Kiusatulla opettajalla on ainakin lähtökohtaisesti opettajan asemaansa liittyvä valta oppilaaseensa nähden. Opettajilla on esimerkiksi oikeus antaa oppilaalle rangaistus koulun sääntöjä tai normeja rik-

kovasta käyttäytymisestä määräämällä oppilaalle jälki-istuntoa tai poistamalla oppilas luokasta jäljellä olevan oppitunnin ajaksi (Perusopetuslaki 2003/477, 7:36 §; 7:36a §; 7:36b §). Opettajilla on myös vastuu oppilaiden oppimistulosten ja -prosessien arvioinnista. Oppilaiden opettajiin kohdistamaa kiusaamista ei voidakaan määritellä valtasuhteen epätasapainon osalta samoin kuin vertaistason tapahtuvaa kiusaamista.

Tämänkaltaiselle kiusaamiselle on kuitenkin esitetty tutkimuskirjallisuudessa vain harvoja määritelmiä. Yksi niistä on Jozef Dzukan ja Claudia Dalbertin (2007, 253). He määrittelevät oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen aggressiiviseksi käyttäytymiseksi, jonka tarkoituksena on vahingoittaa opettajaa toistuvasti ja tarkoituksellisesti pidemmän ajanjakson kuluessa. Määritelmä sisältää valtasuhteen epätasapainoa lukuun ottamatta edellä esittämämme yleisesti käytetyt kriteerit kiusaamiselle. Useimpien kiusaamisen määritelmien tapaan myös Dzukan ja Dalbertin määritelmälle on tunnusomaista sen tekijälähtöisyys. Kiusaaminen määritellään kiusaajan toiminnan kautta.

Toista osapuolta vahingoittavan viestinnän toistuvuus on kiusaamisen määritelmässä kriteeri, joka oleellisesti erottaa kiusaamisen tekona esimerkiksi aggressiosta tai konfliktista, jotka kumpikin voivat esiintyä kertaluonteisina (ks. Keashly & Nowell 2003). Oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen määrittelyminen kategorisesti toistuvaksi tapahtumaketjuksi olisi kuitenkin lyhytnäköistä. Esimerkiksi uhkailu, fyysinen väkivalta tai vaikkapa maineen mustaamiseen tähtäävä kirjoittelu internetissä saattavat tuntua opettajasta kiusaamiselta toistuessaan eri oppilaiden tekeminä. Tällöin opettaja kokee häneen kohdistuvan kiusaamisen toistuvana. Opettajiin kohdistuvaa häirintää ja väkivaltaa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tuodaankin usein esiin kertaluonteisia tapauksia (ks. Kauppi & Pörhölä 2009). Voidaan myös olettaa, että opettajaan tai hänen kollegaansa kohdistunut kertaluonteinen väkivallan uhka saattaa synnyttää pysyvää pelkoa sen toteutumisesta. Tällöin kertaluonteinenkin tapahtuma saa aikaan toistuvan tai pitkäkestoisen kielteisen kokemuksen.

Kiusaamisen määritelmiin on usein sisällytetty myös toista osapuolta vahingoittavan viestinnän tarkoituksellisuus. Kiusaamisen kohteen koke-

muksia tarkasteltaessa kiusaajan toiminnan tarkoituksellisuus ei kuitenkaan nouse kiusaamiskokemusta määrittäväksi tekijäksi. Esimerkiksi Charlotte Rayner, Helge Hoel ja Cary Cooper (2002) suosittelivat intentionaalisuuden pois jättämistä kiusaamisen määritelmistä. Heidän mielestään ei ole perusteltua mitätöidä kohteen kokemusta kiusatuksi joutumisesta sen perusteella, että kiusaajaksi koettu osapuoli ei ole toiminut vahingoittamistarkoituksessa. Riippumatta loukkaavan osapuolen intentioista viestinnän kohteena oleva osapuoli saattaa kokea tulleen kiusatuksi, jolloin ilmiötä tulisi tarkastella kokijälähtöisesti kiusaamiskokemuksena.

Koska tarkastelemme tässä tutkimuksessa kiusaamista opettajien kokemusten kautta, emme määrittele kiusaamista sen perusteella, onko se tekijän taholta tarkoituksellista. Määrittelemme opettajiin oppilaiden taholta kohdistuvan kiusaamisen tässä tutkimuksessa tarkoittavan sitä, että *opettaja joutuu toistuvasti yhden tai useamman oppilaan taholta sellaisen viestinnän kohteeksi, jonka hän kokee loukkaavaksi, kiusalliseksi tai uhkaavaksi. Kiusaaminen voi olla sanallista, sanatonta tai fyysistä.*

Oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen ilmenemismuodot

Toteutimme vuonna 2009 kirjallisuuskartoituksen. Se osoitti, että oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen tyypillisiä ilmenemismuotoja ovat opettajaa loukkaava verbaalinen ja nonverbaalinen viestintä, uhkailu ja opettajan kokema väkivallan uhka, sukupuolinen häirintä, opettajan omaisuuden vahingoittaminen sekä häirintä viestintäteknologian välityksellä (Kauppi & Pörhölä 2009). Janne Kivivuori (1997) sekä Venla Salmi ja Kivivuori (2009) ovat todenneet, että verraten moni peruskoulun opettaja joutuu työssään myös fyysisen väkivallan kohteeksi.

Useimmiten oppilaiden opettajiin kohdistama kiusaaminen ilmenee loukkaavana, vihamielisenä ja epäeettisenä, usein seksuaalissävyytteisenä viestintänä (Kivivuori & Tuominen 1999; Lahelma 1996; Salmi & Kivivuori 2009; Terry 1998). Vihamielistä ja epäeettistä viestintää pidetäänkin yhtenä henkisen väkivallan keskeisenä elementtinä sekä koulu- että työelämäkonteksteissa (Leymann 1996; Pörhölä ym. 2006). Tyypillisiä opettajiin kohdistuvan loukkaavan viestinnän

ilmenemismuotoja ovat haukkuminen, nimittely, sopimaton kielenkäyttö, loukkaava elehdintä ja yhteistyöstä kieltäytyminen (Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Terry 1998). Varsin usein oppilaiden loukkaavaan viestintään liittyy seksuaalissävyytteisiä termejä kuten ”homo” tai ”huora” (Kivivuori & Tuominen 1999; Lahelma 1996; Lahelma ym. 2000; Robinson 2000). Oppilaiden opettajiin kohdistama loukkaava viestintä sisältääkin usein sukupuolisen häirinnän piirteitä.

Opettajat kokevat, että oppilaat kiusaavat heitä myös epäsuorien keinojen avulla. Oppilaat eivät tosin juuri pysty kohdistamaan opettajiinsa samankaltaisia epäsuoria kiusaamisen muotoja kuin he tyypillisesti kohdistavat oppilastovereihinsa. Tällaisiin kuuluu esimerkiksi uhrin sosiaalinen eristäminen vertaisyhteisöstään (ks. Dzuka & Dalbert 2007). On esimerkiksi havaittu (Marian 2008), että opettajat kokevat oppilaiden keskuudessaan kertomat opettajaa loukkaavat vitsit ja opettajan yksityisasioiden retostelun kiusaamiseksi. Lisäksi esimerkiksi Tiina Rantala ja Soili Keskinen (2005) totesivat, että opetustilanteiden ”sabotointi” oppilaiden toimesta oli varsin yleinen yläkoulun opettajien kokema häirinnän muoto.

Oppilaiden opettajiin kohdistamaa kiusaamista käsittelevissä tutkimuksissa ei kuitenkaan esitellä samankaltaista suoran ja epäsuoran kiusaamisen muotojen kirjoa kuin kuvattaessa oppilaiden välillä ilmenevää kiusaamista (ks. esim. Karhunen & Pörhölä 2007). On kuitenkin todennäköistä, että oppilaat suuntaavat myös opettajiinsa huomattavasti monimuotoisempaa kiusaamista kuin aiemmissa tutkimuksissa on havaittu. Tässä tutkimuksessa kartoitamme opettajiin kohdistuvan kiusaamisen ilmenemismuotoja yksityiskohtaisella mittarilla, joka painottuu kiusaamisen viestinnällisiin piirteisiin.

Kiusaamisen yleisyys ja osapuolten ominaispiirteet

Suomalaiset tutkimukset ovat osoittaneet, että oppilaiden opettajiin kohdistama kiusaaminen ja fyysinen väkivalta ovat tyypillisesti peruskoulun opettajien ongelma (Aromaa 1999; Kivivuori & Tuominen 1999). Salmen ja Kiviuoren (2009) laaja kartoitus suomalaisiin yläkoulun opettajiin kohdistuneesta häirinnästä ja väkivallasta osoitti, että oppilaiden loukkaavan käytöksen kohteeksi

oli joutunut uransa aikana 66 prosenttia opettajista. Häirintää (esim. omaisuuteen kohdistuva ilkivalta, kotirauhan häirintä) oli kokenut 30 prosenttia ja väkivallan uhkaa 24 prosenttia vastaajista. Fyysisen väkivallan kohteeksi oli joutunut 11 ja sukupuolisen häirinnän kohteeksi 8 prosenttia opettajista. Kansainväliset tutkimukset ovat tuoneet esiin samansuuntaisia tuloksia (esim. Dzuka & Dalbert 2007; Fisher & Kettl 2003; Petersen ym. 1998; Terry 1998).

Kivivuori ja Martti Tuominen (1999) totesivat, että oppilaiden loukkaava viestintä ja sukupuolinen häirintä kohdistuivat useammin yläkoulun kuin alakoulun opettajiin. Sen sijaan alakoulun opettajat olivat kokeneet väkivallan uhkaa ja fyysistä väkivaltaa oppilaiden taholta useammin kuin yläkoulun opettajat. Andrew Terry (1998) havaitsi, että kokemattomilla opettajilla oli hieman kokeneita opettajia suurempi riski joutua oppilaidensa kiusaamiksi. Salmi ja Kivivuori (2009) totesivat, että yläkoulussa oppilaiden loukkaavaa verbaalista ja nonverbaalista viestintää sekä sukupuolista häirintää näyttäisi kohdistuvan hieman enemmän nais- kuin miesopettajiin. Toisaalta riskiä fyysisen väkivallan tai sen uhkan kohteeksi joutumiselle lisäsivät heidän mukaansa opettajan nuori ikä, miessukupuoli sekä erityisesti työskentely erityisopettajana. Rantalan ja Keskinen (2005) havainnot poikkeavat edellisistä tutkimuksista. Niiden mukaan yläkoulun opettajien sukupuolella, iällä ja työkokemuksen pituudella, oppiaineella tai koulun koolla ei näyttäisi olevan vaikutusta opettajien häirintä- ja väkivaltakokemuksiin.

Kivivuori ja Tuominen (1999) havaitsivat, että peruskoulun opettajiin loukkaavaa viestintää kohdistaneista oppilaista noin kolme neljäsosaa oli poikia. Samansuuntaisesti Rantala ja Keskinen (2005) totesivat, että 75 prosenttia yläkoulun opettajista (joista kaikki eivät olleet kokeneet kiusaamista) oli sitä mieltä, että väkivaltatekoja opettajiin suuntasivat tyyppillisesti pojat. Vastaajista 79 prosenttia arvioi opettajia kohtaan häirintää tai väkivaltaa kohdistaneiden oppilaiden toimineen yksin. Lisäksi Dan Olweus (1993; 2003) toi esille, että oppilastovereitaan kohtaan aggressiivisesti käyttäytyvät oppilaat ovat usein aggressiivisia myös opettajiaan ja vanhempiaan kohtaan. Hän oletti, että näillä oppilailla olisi keskimääräistä myönteisempi asenne väkivaltaisista käyttäytymismalleja kohtaan.

Aiemmat tutkimukset valottavat kuvaa opettajia kiusaavista oppilaista ja kiusaamisen kohteeksi joutuvista opettajista useimmiten kertaluonteisten väkivalta- ja häirintäkokemusten kautta (esim. Aromaa 1999; Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Rantala & Keskinen 2005; Salmi & Kivivuori 2009). Tehdyissä tutkimuksissa ei ole juuri noussut esiin se, millaiset oppilaat kiusaavat opettajiaan toistuvasti suorien ja epäsuorien viestinnän keinojen avulla. Ei myöskään tiedetä, ketkä opettajista joutuvat tällaisen kiusaamisen kohteiksi.

Olemassa olevat tutkimukset eivät myöskään paljasta, millainen vuorovaikutussuhde kiusaamista kokevilla opettajilla on kiusaajiinsa. Ei tiedetä esimerkiksi sitä, kiusaavatko opettajia toistuvasti ne oppilaat, joiden kanssa he työskentelevät useimmin vai ne, jotka he tuntevat huonommin. Varsin vähän tiedetään myös siitä, kuinka opettajia kiusaavat oppilaat toimivat omissa vertaissuhteissaan. Ei tiedetä, kiusaavatko opettajia samat oppilaat, jotka kiusaavat myös oppilastovereitaan, tai joutuvatko opettajia kiusaavat oppilaat itse kiusatuiksi oppilastovereidensa toimesta.

Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen suoria ja epäsuoria ilmenemismuotoja. Tarkastelemme kiusaamista kokeneiden opettajien ominaispiirteiden (sukupuoli, ikä, opetuskokemuksen pituus ja ammattinimike) vaikutusta kiusaamiskokemuksiin. Tutkimme niin ikään opettajia kiusaavien oppilaiden piirteitä (sukupuoli ja lukumäärä), opettajien ja heitä kiusaavien oppilaiden välistä suhdetta sekä sitä, kuinka opettajia kiusaavat oppilaat toimivat vertaissuhteissaan.

Tarkastelemme artikkelissa 70:n oppilaidensa kiusaamaksi joutuneen peruskoulun opettajan kokemuksia seuraavien neljän tutkimuskysymyksen avulla:

1. Millaista kiusaamista opettajat kokevat oppilaiden taholta?
2. Miten opettajan sukupuoli, ikä, opetuskokemus ja työn luonne (ammattinimikkeen muodossa) selittävät kiusatuksi joutumista?
3. Millaisten oppilaiden opettajat kokevat kiusaavan heitä (oppilaiden sukupuoli ja lukumäärä), ja millainen suhde opettajilla on heitä kiusaaviin oppilaisiin?

4. Miten opettajia kiusaavat oppilaat toimivat omissa vertaissuhteissaan opettajien käsityksen mukaan?

Aineistonkeruu

Tutkimus toteutettiin kyselylomakemenetelmällä internet-kyselyinä. Käytössä oli SPSS mrlnterview-ohjelmisto. Kyselylomake kehitettiin tätä tutkimusta varten. Aineistoa kerättiin peruskoulun opettajilta eri puolilta Suomea lukuvuoden 2008–2009 aikana. Kysely lähetettiin 86 koululle, joiden joukossa oli sekä alakouluja, yläkouluja että yhtenäiskouluja. Koulujen koko vaihteli alle neljän opettajan kyläkouluista yli sadantuhannen asukkaan kaupunkien suuriin yhtenäiskouluihin. Näissä kouluissa työskenteli yhteensä noin 2000 peruskoulun opettajaa, joille koulujen rehtorit välittivät kyselyn.

Koulujen rehtoreiden kanssa sovittiin etukäteen puhelimitse siitä, että he välittävät kyselyn sähköpostitse kaikille koulunsa peruskoulun opettajille. Joissakin tapauksissa otettiin ensin yhteyttä kunnan tai kaupungin sivistystoimenjohtajaan, joka välitti kyselyn rehtoreiden kautta joko suostumuksensa etukäteen ilmaiselle tai kaikille kunnan tai kaupungin peruskouluille. Opettajille sähköpostitse lähetetty saatekirje sisälsi linkin kyselyyn. Lisäksi siinä kerrottiin tutkimuksesta ja aineiston käsittelyn luottamuksellisuudesta. Opettajia pyydettiin vastaamaan kyselyyn kolmen viikon kuluessa. Muu ohjeistus kyselylomakkeen täyttämiseen sisältyi internet-lomakkeeseen.

Vastaajat

Kyselyyn vastasi 215 peruskoulun opettajaa. Sukupuolensa ilmoittaneista vastaajista 147 (76.2 %) oli naisia ja 46 (23.8 %) miehiä. Vastaajista 22 ei ilmoittanut sukupuoltaan. Vastaajien sukupuolijakauma vastasi hyvin suomalaisissa peruskouluissa työskentelevien opettajien sukupuolijakaumaa. Perusopetuksen opettajista noin 74 prosenttia on naisia (Kumpulainen 2009).

Opettajista 27 (12.6 %) oli 20–30-vuotiaita, 57 (26.6 %) oli 31–40-vuotiaita, 86 (40.2 %) oli 41–50-vuotiaita ja 43 (20.1 %) oli 51–60-vuotiaita. Vain yksi (0.5 %) vastaajista oli yli 60-vuotias. Tieto vastaajan iästä puuttui yhden opettajan osalta. Vastaajista 32 (15.0 %) oli toiminut opettajana 0–3 vuotta, 53 (24.8 %) 4–10 vuotta,

64 (29.9 %) 11–20 vuotta ja 65 (30.4 %) yli 20 vuotta. Tieto työkokemuksesta puuttui yhden vastaajan osalta.

Vastaajien joukossa oli 101 (47.6 %) aineenopettajaa, 67 (31.6 %) luokanopettajaa, 27 (12.7 %) erityisopettajaa, 4 (1.9 %) erityisluokanopettajaa, 6 (2.8 %) rehtoria ja 5 (2.6 %) oppilaanohjaajaa. Lisäksi luokkaan ”muu” sijoitettiin 2 (0.9 %) opettajaa, joista ensimmäinen työskenteli tuntiopettajana kaikilla luokka-asteilla ja toinen päätoimisena tuntiopettajana pääasiassa peruskouluun valmistavassa opetuksessa. Luokkia koottaessa vastaaja, jonka ammattinimike oli ”luokanopettaja ja aineenopettaja”, luokiteltiin luokanopettajaksi, koska hän työskenteli alakoulussa. Vastaaja, jonka ammattinimike oli ”lehtori”, luokiteltiin aineenopettajaksi ja vastaaja, joka ilmoitti ammattinimikkeekseen ”opinto-ohjaaja ja aineenopettaja” luokiteltiin oppilaanohjaajaksi. Vastaaja, joka ilmoitti ammattinimikkeekseen ”apulaisrehtori”, luokiteltiin rehtoriksi. Tieto ammattinimikkeestä puuttui kolmen vastaajan osalta.

Vastaajista 55 (25.6 %) ilmoitti kokeneensa kiusaamista oppilaiden taholta ”silloin tällöin”, 7 vastaajaa (3.3 %) ilmoitti kokeneensa kiusaamista ”lähes joka viikko” ja 8 vastaajaa (3.7 %) ilmoitti joutuneensa oppilaiden kiusaamaksi ”lähes päivittäin”. Vastaajista 145 (67.4 %) ilmoitti, että ei ole kokenut ”juuri koskaan” kiusaamista oppilaiden taholta.

Tarkastelemme tässä artikkelissa opettajien omakohtaisia kokemuksia heihin kohdistuneesta kiusaamisesta. Tämän vuoksi keskitymme aineiston analyysissä kiusaamista ”siltoin tällöin” tai useammin kokeneisiin vastaajiin (n = 70). Käytämme heistä jatkossa vaihdellen joko yleisnimitystä ”vastaaja” tai ”opettaja”, vaikka heidän joukossaan oli myös rehtoreita ja oppilaanohjaajia.

Kyselylomake ja aineiston analysointi

Tutkimusta varten kehitettiin kyselylomake keräyttämään opettajien kokemuksia oppilaiden heihin kohdistamasta kiusaamisesta. Valitsimme kyselylomakkeessa käytettäväksi termin ”kiusaaminen”, koska koulu- ja työpaikkakiusaaminen ovat jo vakiintuneita termejä suomalaisissa tutkimuksissa. Oletimme lisäksi, että kiusaaminen olisi opettajille myös tuttu termi arkikielestä.

Kyselylomake sisälsi useita osakokonaisuuksia. Opettajiin kohdistuvasta kiusaamisesta ku-

vattiin olevan kysymys silloin, kun *opettaja joutuu toistuvasti yhden tai useamman oppilaan taholta sellaisen viestinnän kohteeksi, jonka hän kokee loukkaavaksi, kiusalliseksi tai uhkaavaksi. Kiusaaminen voi olla sanallista, sanatonta tai fyysistä.* Opettajia, jotka ilmoittivat kokeneensa tämän määritelmän mukaista kiusaamista ”silloin tällöin”, ”lähes joka viikko” tai ”lähes päivittäin”, pyydettiin vastaamaan kaikkiin lomakkeen kysymyksiin, joiden tuloksista tässä artikkelissa raportoidaan osa. Opettajia, jotka eivät olleet kiusaamista kokeneet, pyydettiin vastaamaan viiteen lomakkeen kysymykseen. Tässä artikkelissa emme käsittele näitä kysymyksiä. Kyselylomaketta esitellään seuraavassa ainoastaan tässä artikkelissa raportoitavien osakokonaisuuksien osalta.

Kiusaamisen ilmenemismuotojen kartoittaminen

Opettajien kokeman kiusaamisen ilmenemismuotoja kartoitettiin *Opettaja kiusaamisen kohteena* -mittarilla. Siinä kiusaamista kokeneita vastaajia pyydettiin ajattelemaan ajanjaksoa, jolloin he olivat kokeneet eniten kiusaamista oppilaiden taholta ja kuvaamaan kokemaansa kiusaamista 22 kiusaamisen ilmenemismuotoa käsittävän luettelon avulla (ks. taulukkoa 1). Mittari kehitettiin opettajiin kohdistuvan kiusaamisen ilmenemismuotoja koskevan tutkimustiedon pohjalta (ks. kirjallisuuskatsausta Kauppi & Pörhölä 2009). Lisäksi mittarin kehittäessä hyödynnettiin soveltuvin osin oppilaiden välistä kiusaamista kartoittavaa Maili Pörhölä (2008) *Minä kiusattuna* -mittaria. Oppilaiden opettajiin kohdistamaa kiusaamista on aiemmin tutkittu varsin vähän. Sen vuoksi opettajiin kohdistuvaa kiusaamista kartoitettiin lisäksi osioilla, jotka muotoiltiin koulu- ja työpaikkakiusaamista käsittelevän tutkimustiedon pohjalta sekä tutkijoiden rationaalisen päätelyn perusteella.

Mittarissa vastaajia pyydettiin kuvaamaan kokemansa kiusaamisen intensiteettiä jokaisen luettelon kiusaamisen ilmenemismuodon osalta. Vastausvaihtoehdot olivat: ”ei juuri koskaan”, ”silloin tällöin”, ”lähes joka viikko” ja ”lähes päivittäin”. Lisäksi mittariin sisältyi kohta, jossa vastaajat saivat kuvata sellaisia kokemansa kiusaamisen muotoja, joita luettelossa ei mainittu. Tulosten raportoinnissa tarkastelemme vastauksia osioittain frekvenssien ja prosentiosuuksien avulla.

Opettaja kiusaamisen kohteena -mittarin luotettavuus oli hyvää tasoa (Cronbachin alfa = .873; 22 osiota). Mittari koostui viidestä eriluonteista kiusaamista kuvaavasta muuttujaluokasta. Seuraavassa kuvataan muuttujaluokat ja niiden sisältämät muuttujat.

- A. Suora verbaalinen kiusaaminen; 6 osiota
  1. haukkuminen tai nimittely
  2. hävyttömät tai asiattomat kommentit
  3. pillkkaaminen tai naureskelu opettajalle (avoimesti tai selän takana)
  4. kiusalliset seksuaalissävyytteiset huomautukset tai ehdotukset
  5. ammattitaidon epäoikeudenmukainen arvostelu
  6. uhkailu
- B. Suora nonverbaalinen kiusaaminen; 3 osiota
  7. loukkaava elehdintä
  8. opettajan matkiminen (esim. puheen tai kävelyn)
  9. tuleminen kiusallisen lähelle tai koskettaminen sopimattomasti
- C. Fyysinen kiusaaminen; 3 osiota
  10. fyysinen väkivalta
  11. fyysisen koskemattomuuden loukkaaminen kiusantekotarkoituksessa (esim. heittämillä esineellä, nipistämällä tai liikaamalla vaatteita)
  12. omaisuuden vahingoittaminen tai anastaminen
- D. Epäsuora yksityinen kiusaaminen; 6 osiota
  13. toistuva valehtelu opettajalle
  14. yhteistyöstä kieltäytyminen (esim. kieltäytyminen toistuvasti noudattamasta opettajan antamia ohjeita)
  15. toistuva huomiotta jättäminen (esim. jättämällä vastaamatta kysymykseen tai pyyntöön)
  16. piiloutuminen tai toistuva myöhästyminen oppitunnilta
  17. sähköpostin välityksellä, puheluilla tai tekstiviesteillä toteutettu häirintä
  18. vihjaileminen epäsuorasti opettajan yksityiselämään kuuluvista asioista (esim. terveyttä tai perhettä koskevista asioista)
- E. Epäsuora julkinen kiusaaminen; 4 osiota
  19. perättömien ilmoitusten tai valitusten tekeminen opettajasta
  20. perättömien juorujen levittäminen

21. internetin avulla toteutettu kiusaaminen (esim. herjaavat kirjoitukset tai kuvat)
22. sopimattoman huomion kohdistaminen opettajaan julkisilla paikoilla (esim. huutelu, nimittely, seinäkirjoitukset)

Edellä kuvatun kiusaamisen ilmenemismuotojen jäsentelyn perustana oli koulu- ja työpaikkakiusaamista käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa yleisesti käytetty jaottelu suoraan ja epäsuoraan kiusaamiseen. Suoralla kiusaamisella tarkoitetaan kohteen fyysistä tai verbaalista satuttamista, epäsuoralla kiusaamisella puolestaan kohteen satuttamista kiertoteitse, esimerkiksi arvostelemalla tätä hänen selkänsä takana tai levittämällä hänestä vahingollisia juoruja ja perättömiä juttuja. (esim. Keashly & Jagatic 2003; Rayner ym. 2002; Rivers & Smith 1994; Whitney & Smith 1993.)

Jaoimme lisäksi suoran kiusaamisen ilmenemismuodot (muuttujaluokat A ja B) verbaalisiin ja nonverbaalisiin. Tarkastelimme myös sekä suoraa että epäsuoraa fyysistä kiusaamista (muuttujaluokka C). Lisäksi jaoimme epäsuoran kiusaamisen muodot julkisesti ja yksityisesti tapahtuvaan kiusaamiseen. Julkisella epäsuoralla kiusaamisella (muuttujaluokka E) tarkoitamme viestintää, jonka tarkoitus on mustata opettajan mainetta koulu yhteisön tai laajemman yleisön silmissä. Yksityinen epäsuora kiusaaminen (muuttujaluokka D) sen sijaan ei sisällä suoranaisia verbaalisia loukkauksia, loukkaavaa elehdintää tai yrityksiä mustata opettajan mainetta. Oppilaiden viestintä tai teot ovat kuitenkin sellaisia, että opettaja kokee ne loukkaaviksi. Loukkaavuuden kokemus syntyy lähinnä siitä, miten opettaja tulkitsee oppilaan käyttäytymisen viestintätilanteesta, jossa tämä jollain tavoin rikkoo vuorovaikutuksen normeja tai koulun sääntöjä. Tietääksemme tämänkaltaista kiusaamisen muotojen luokitteluperustetta ei ole aiemmissa tutkimuksissa vielä käytetty.

Lisäksi opettajien kokemuksia oppilaiden heihin kohdistamasta kiusaamisesta kartoitettiin yhdellä avoimella kysymyksellä. Vastaa jia pyydettiin kuvailemaan tyypillistä tilannetta, jossa he olivat kokeneet joutuneensa oppilaan tai oppilaiden kiusaamiksi. Vastauksista poimittiin kiusaamisen muotoja kuvaavat ilmaisut, jotka luokiteltiin aineistolähtöisesti. Muodos-

tetut luokat olivat: verbaalinen loukkaus (esim. huutelu, nimittely, naureskelu), vuorovaikutusnormien rikkominen (esim. tervehtimättä tai huomiotta jättäminen, matkiminen), valehtelu, opettajan fyysisen koskemattomuuden loukkaaminen, ammattitaidon mitätöinti, opettajan antamien määräyksien vastustaminen (esim. oppilas ei suostunut poistumaan luokasta tai ei totellut järjestyksen ylläpitämiseen liittyviä määräyksiä), myöhästely, uhkailu, julkinen herjaaminen (esim. kirjoitukset internetissä, seinäkirjoitukset) ja työrauhan häirintä. Tulosten raportoinnissa keskityimme tarkastelemaan näitä vastauksia erityisesti niiltä osin kuin ne poikkesivat *Opettaja kiusaamisen kohteena* -mittariin annetuista vastauksista.

Opettajien ominaispiirteiden kartoittaminen

Tarkastelemme opettajien ominaispiirteiden vaikutusta kiusaamiskokemuksiin vertailemalla Khiin neliö (χ^2) -testin avulla kiusaamista kokeneiden opettajien ($n = 70$) joukkoa niiden opettajien joukkoon, jotka eivät olleet kokeneet kiusaamista ($n = 145$). Vertailtavat muuttujat ovat sukupuoli, ikä, opetuskokemuksen pituus ja ammattinimike (ks. taulukkoa 2).

Kiusaavien oppilaiden ominaispiirteiden sekä opettajan ja oppilaiden suhteen kartoittaminen

Opettajien kokemusta heitä kiusaavista oppilaista kartoitettiin seuraavilla kahdella strukturoidulla kysymyksellä: ”Moniko oppilas tyypillisesti osallistuu sinuun kohdistuvaan kiusaamiseen”, jossa vastausvaihtoehdot olivat ”1”, ”2–5”, ”6–10” ja ”11 tai enemmän”, ja ”Mikä on sinua kiusaavien oppilaiden sukupuoli”, johon vastaajat saivat valita myös vaihtoehdon ”sekä tyttöjä että poikia”. Opettajien ja heitä kiusaavien oppilaiden suhdetta kartoitettiin kysymyksellä ”Ovatko kiusaajasi oppilaita, joita opetat tai olet joskus opettanut”. Vastausvaihtoehdot olivat (a) ”oppilaita, joita opetat tällä hetkellä”, (b) ”oppilaita, joita olet joskus opettanut” ja (c) ”oppilaita, joita et ole opettanut”. Vastaajat saivat halutessaan valita useamman kuin yhden vastausvaihtoehdon. Tarkastelemme kysymykseen annettuja vastauksia frekvenssien ja prosentiosuukien avulla.

Opettajien käsitys heitä kiusaavien oppilaiden käyttäytymisestä vertais- suhteissaan

Opettaja pyydettiin lisäksi arvioimaan, miten heitä kiusanneet oppilaat käyttäytyivät omissa vertaisuuhteissaan. Kysymykseen, keitä olivat vastaajia kiusanneet oppilaat, vastausvaihtoehdot olivat (a) ”oppilaita, jotka kiusaavat säännöllisesti myös koulun oppilaita”, (b) ”oppilaita, jotka kiusaavat satunnaisesti myös koulun oppilaita”, (c) ”oppilaita, jotka joutuvat koulussa säännöllisesti kiusatuiksi”, (d) ”oppilaita, jotka joutuvat koulussa satunnaisesti kiusatuiksi”, (e) ”oppilaita, jotka joutuvat koulussa sekä kiusatuiksi että kiusaa-

vat itse muita oppilaita” ja (f) ”oppilaita, jotka eivät kiusaa muita oppilaita eivätkä joudu itse kiusatuiksi” ja (g) ”muita, ketä?” Tarkastelemme kysymyksiin annettuja vastauksia frekvenssien ja prosentiosuuksien avulla.

Tulokset

Ensimmäiseksi selvitettiin, millaista kiusaamista opettajat olivat kokeneet oppilaiden taholta. Taulukkoon I on koottu frekvenssit vastausluokittain. Lisäksi on muodostettu yhdistetty luokka, jossa näkyvät yleisyysjärjestyksessä silloin tällöin tai useammin kutakin kiusaamisen muotoa kokeneiden vastaajien frekvenssit ja prosentiosuudet.

Taulukko I. Opettajien kokemat kiusaamisen muodot.

Kiusaamisen muodot	Ei koskaan		Silloin tällöin	joka viikko	Lähes päivittäin	Yhdistetty luokka: silloin tällöin tai useammin
	n	f				
Häyttömät tai asiattomat kommentit	70	7	44	10	9	63 (90.0)
Yhteistyöstä kieltäytyminen	69	10	34	12	13	59 (85.5)
Toistuva valehtelu opettajalle	69	13	39	10	7	56 (81.2)
Pilkkaaminen tai naureskelu	69	14	39	10	6	55 (79.7)
Haukkuminen tai nimittely	69	21	37	4	7	48 (69.6)
Loukkaava elehdintä	69	22	32	11	4	47 (68.1)
Piiloutuminen tai toistuva myöhästyminen oppitunnilta	69	26	24	14	5	43 (62.3)
Epäoikeudenmukainen ammattitaidon arvostelu	69	26	34	6	3	43 (62.3)
Opettajan matkiminen (esim. puheen tai kävelyn)	69	29	35	4	1	40 (58.0)
Toistuva opettajan huomiotta jättäminen (esim. jättäminen vastaamatta kysymykseen tai pyyntöön)	69	33	27	4	5	36 (52.2)
Uhkailu	68	37	26	2	3	31 (45.6)
Fyysisen koskemattomuuden loukkaaminen (esim. heittäminen esineellä, nipistäminen, vaatteiden likaaminen)	68	47	16	3	2	21 (30.8)
Omaisuuuden vahingoittaminen tai anastaminen	68	47	21	-	-	21 (30.8)
Opettajaan kohdistettu sopimaton huomio julkisilla paikoilla	68	48	16	3	1	20 (29.4)
Perättömien juurujen levittäminen	69	49	17	2	1	20 (29.0)
Epäsopiva vihjailu opettajan yksityiselämään kuuluvista asioista (esim. perhettä tai terveyttä koskevat asiat)	68	49	18	1	-	19 (27.9)
Fyysinen väkivalta	68	50	13	3	2	18 (26.5)
Perättömät ilmoitukset tai valitukset opettajasta	66	50	16	-	-	16 (24.2)
Kiusalliset seksuaalissävyytteiset huomautukset tai ehdotukset	68	56	11	1	-	12 (17.6)
Tuleminen kiusallisen lähelle tai sopimaton koskettaminen	67	57	7	3	-	10 (14.9)
Häirintä sähköpostin välityksellä, puheluilla tai tekstiviesteillä	68	58	10	-	-	10 (14.7)
Häirintä internetin avulla (esim. herjaavat kirjoitukset tai kuvat)	68	63	4	1	-	5 (7.6)

Kuten taulukon I viimeisestä sarakkeesta voidaan nähdä, yleisimpiä kiusaamisen muotoja olivat hävyttömät ja asiattomat kommentit. Toiseksi tyypillisin muoto oli yhteistyöstä kieltäytyminen ja kolmanneksi tyypillisin toistuva valehtelevä opettajalle. Taulukosta nähdään lisäksi, että opettajat raportoivat varsin usein kokeneensa oppilaiden pilkkaamista ja naureskelua sekä haukkumista ja nimittelyä. He olivat niin ikään kokeneet loukkaavaa elehdintää, opettajalta piiloutumista tai oppitunnilta myöhästelyä, epäoikeudenmukaista ammattitaitonsa arvostelua sekä viestintänsä matkimista.

Kun tuloksia tarkastellaan sen perusteella, millaista kiusaamista opettajat olivat kokeneet viikoittain tai useammin, yleisimpiä kiusaamisen muotoja olivat kieltäytyminen yhteistyöstä (viikoittain tai useammin, $f = 25$; 36.2 %) sekä piiloutuminen tai toistuva myöhästely oppitunnilta (viikoittain tai useammin, $f = 19$; 27.5 %). Oppilaan piiloutuminen ja toistuva myöhästely ovat esimerkkejä opettajaan epäsuorasti kohdistuvasta viestinnästä, jonka opettaja voi kokea kiusaamiseksi, mikäli se on toistuvaa.

Tulokset osoittivat, että yksikään mittarin osioista ei kuvannut sellaista kiusaamisen ilmenemismuotoa, jota vastaajat eivät olisi kokeneet työssään vähintään silloin tällöin. Tulosten perusteella voidaan myös päätellä, että kiusaaminen kohdistuu opettajiin tyypillisesti koulupäivän aikana. Teknologivälitteinen kiusaaminen näyttää olevan suhteellisen harvinaista, mutta sitäkin esiintyy.

Vastaajille annettiin lisäksi mahdollisuus tuoda esille sellaisia kokemiaan kiusaamisen muotoja, joita ei mittarin osioissa mainittu. Näissä vastauksissa opettajat kuvasivat useimmiten tilannetta, jossa oppilaan vanhemmat olivat käyttäytyneet heitä kohtaan epäasiallisesti. Yksittäisissä vastauksissa kuvattiin lisäksi oppilaan juoksemista karkuun ärsyttääkseen opettajaa sekä oppitun-
tia häiritsevää käytöstä. Kiusaamiseksi oli koettu myös naisopettajalle suunnattu toivomus, että tämän tilalla olisi miesopettaja.

Opettajien kokemia kiusaamisen muotoja kartoitettiin myös avoimella kysymyksellä. Vastaa-
jia pyydettiin kuvailemaan omin sanoin tyypillistä tilannetta, jossa he olivat kokeneet joutuneensa oppilaiden kiusaamiksi. Kysymykseen vastasi 61 opettajaa. Useimmat heistä kuvailivat joko tilannetta, jossa oppilas tai oppilaat olivat kohdistaneet heihin verbalisia loukkauksia tai naureskelleet heidän kustannuksellaan (20 opettajaa), tai työrauhan häirintää luokkatilanteessa (20 opettajaa). Jälkimmäisen kaltaista kiusaamista kuvaa esimerkiksi seuraava vastaus:

Pari oppilasta tahtovat itsepäisesti kääntää oppimistilanteen luokassa kaotettiseksi, hallitsemattomaksi tilanteeksi, hauskanpidoksi, kaverien kanssa jutteleminen (huutelemisen) hetkeksi (aineenopettaja, 20–30 v.).

Mielenkiintoista ja varsin kuvaavaa opettajien työssään kokemalle kiusaamiselle oli se, kuinka hienovaraista ja vaikeasti tulkittavaa kiusaaminen saattaa olla. Eräs vastaaja kuvasi, ettei oikeastaan edes osaa selittää, mistä kokemus kiusatuksi joutumisesta muodostuu:

Joskus kiusaaminen voi olla niin hienovaraista, että sitä on vaikea edes selittää, mitä oppilas käytännössä tekee, mutta se kuitenkin saa oman ketutuskäyrän sataseen (aineenopettaja, 20–30 v.).

Muilta osin vastaajat kuvailivat samankaltaisia kiusaamisen ilmenemismuotoja kuin mittarin osioissa esitettiin.

Toiseksi tarkasteltiin opettajien ominaispiirteiden avulla sitä, millaiset opettajat joutuivat kiusaamisen kohteiksi. Taulukossa 2 verrataan kiusaamista kokeneita opettajia ($n = 70$) opettajiin, jotka eivät olleet kokeneet kiusaamista ($n = 145$) vastaajan sukupuolen, iän, opetuskokemuksen pituuden ja ammattinimikkeen osalta. Ammattinimikkeistä vertailuun otettiin mukaan aineenopettajat, luokanopettajat ja erityishuomiota tarvitsevien oppilaiden kanssa työskentelevät opettajat (erityisluokan- ja erityisopettajat). Muilla ammattinimikkeillä työskenteleviä vastaajia oli liian vähän Khiin nelio -testiä varten.

Taulukko 2. Opettajien ominaispiirteet suhteessa kiusaamiskokemuksiin.

Muuttujat	Vastausluokat	Kiusaamista koke-	Opettajat, joita	χ^2 -testi
		neet opettajat n » 70 ■ f (%)	ei kiusattu n » 145 ■ f (%)	
Sukupuoli	Mies	10 (16.1)	36 (27.5)	p=.104
	Nainen	52 (83.9)	95 (72.5)	
	Vastauksia yhteensä	62 (100)	131 (100)	
Ikä	20–30 v.	11 (15.7)	16 (11.1)	p=.572
	31–40 v.	19 (27.1)	38 (26.4)	
	41–50 v.	29 (41.4)	57 (39.6)	
	> 50 v.	11 (15.7)	33 (22.9)	
	Vastauksia yhteensä	70 (99.9)	144 (100)	
Opetuskokemus (vuosia opettajana)	0–3 v.	14 (20.0)	18 (12.5)	p=.272
	4–10 v.	20 (28.6)	33 (22.9)	
	11–20 v.	19 (27.1)	45 (31.2)	
	> 20 v.	17 (24.3)	48 (33.3)	
	Vastauksia yhteensä	70 (100)	144 (99.9)	
Ammattinimike	Aineenopettaja	38 (56.7)	63 (47.7)	p=.040*
	Luokanopettaja	15 (22.4)	52 (39.4)	
	Erytysluokan- / erityisopettaja	14 (20.9)	17 (12.9)	
	Vastauksia yhteensä	67 (100)	132 (100)	
	Rehtori / apulaisrehtori+	2	4	
	Oppilaanohjaaja+	-	5	
	Muu+	1	1	

■ Numerus vaihtelee muuttujittain puuttuvien tietojen vuoksi.

* Tilastollisesti merkitsevä tasolla $p < .05$

+ Ei mukana χ^2 -testissä

Taulukosta 2 nähdään, että opettajan ominaispiirteet vaikuttivat kiusaamiskokemuksiin tilastollisesti melkein merkitsevällä tasolla ($p = .040$) ammattinimikkeen osalta. Luokanopettajat olivat kokeneet kiusaamista vähemmän kuin aineenopettajat ja erityisluokan- ja erityisopettajat. Taulukosta havaitaan myös, että opettajan sukupuoli, ikä ja opetuskokemus eivät selittäneet kiusaamiskokemusten yleisyyttä tilastollisesti merkitsevällä tasolla. Vastausten jakautuminen viittaa kuitenkin siihen, että naisopettajiin suuntautuisi kiusaamista hieman enemmän kuin mies-

opettajiin. Samoin kokemattomampia opettajia kiusattaisiin enemmän kuin heidän kokeneempia kollegojansa. Suurempi otoskoko saattaisi tuoda nämä erot esiin tilastollisesti merkitsevinä.

Kolmanneksi tarkasteltiin opettajia kiusanneiden oppilaiden sukupuolta. Kuten taulukko 3 osoittaa, opettajat kertoivat kiusaajiensa olleen tyypillisimmin poikaoppilaita (63 % opettajista). Vastaaajista 31 prosenttia ilmoitti joutuneensa sekä poikien että tyttöjen kiusaamaksi ja vain 6 prosenttia kuvasi kiusaajiensa olleen pelkästään tyttöoppilaita.

Taulukko 3. Opettajia kiusanneiden oppilaiden sukupuoli.

Oppilaiden sukupuoli			
Poikia	Tyttöjä	Molempia	
f (%)	f (%)	f (%)	n (%)
44 (62.9)	4 (5.7)	22 (31.4)	70 (100)

Neljänneksi tarkasteltiin opettajien kuvauksia siitä, kuinka moni oppilaista osallistui kiusaamiseen. Taulukosta 4 havaitaan, että opettajien kiusaamiseen osallistui useimmiten varsin vähäinen määrä oppilaita. Opettajista 46 prosenttia kuvasi, että

tyypillisesti häntä kiusasi vain yksi oppilas. Samoin 46 prosenttia vastaaajista kertoi, että kiusaamiseen osallistui kahdesta viiteen oppilasta. Ainoastaan 9 prosenttia vastaaajista kuvasi kiusaamiseen osallistuneen useampia kuin viisi oppilasta.

Taulukko 4. Opettajia kiusanneiden oppilaiden lukumäärä.

Oppilaiden lukumäärä				
I	2-5	6-10	yli 10	
f (%)	f (%)	f (%)	f (%)	n (%)
32 (45.7)	32 (45.7)	4 (5.7)	2 (2.9)	70 (100)

Viidenneksi tarkasteltiin sitä, millainen oli opettajien ja heitä kiusanneiden oppilaiden suhde. Tulokset osoittivat, että useimmin opettajat olivat kokeneet kiusaamista niiden oppilaiden taholta, joita he opettivat vastaamishetkellä. Tämän vastausvaihtoehdon valitsi 66 prosenttia opettajista. Vastaajista 36 prosenttia kuvasi heitä kiusanneen oppilaiden, joita he olivat joskus opettaneet. Huomattavaa oli, että peräti 24 prosenttia opettajista kertoi joutu-

neensa kiusatuksi omien oppilaidensa lisäksi tai pelkästään sellaisten oppilaiden taholta, joita he eivät olleet koskaan opettaneet. Vastaajat saivat valita halutessaan vastausvaihtoehdoista useamman kuin yhden.

Kuudenneksi opettajia pyydettiin arvioimaan sitä, kuinka heitä kiusanneet oppilaat toimivat omissa vertaissuhteissaan. Vastaajat saivat halutessaan valita useamman kuin yhden annetuista vastausvaihtoehdoista (ks. taulukkoa 5).

Taulukko 5. Opettajien käsitys heitä kiusanneiden oppilaiden vertaissuhteista.

Käsitys oppilaiden vertaissuhteista	Vaihtoehdon valinneiden osuus vastaajista	
	f	%
He kiusaavat säännöllisesti myös koulun oppilaita.	35	50.0
He kiusaavat satunnaisesti myös koulun oppilaita.	21	30.0
He joutuvat koulussa säännöllisesti kiusatuiksi.	2	2.9
He joutuvat koulussa satunnaisesti kiusatuiksi.	7	10.0
He joutuvat sekä kiusatuiksi että kiusaavat itse muita oppilaita.	7	10.0
He eivät kiusaa muita oppilaita eivätkä joudu itse kiusatuiksi.	3	4.3
Muita, ketä?	12	17.1
Et osaa arvioida.	14	20.0
Vaihtoehdoista valittu yhteensä	101	

Vastaajia 70

Huomattava enemmistö opettajista arvioi heitä kiusanneiden oppilaiden kiusaavan koulussa vähintään satunnaisesti myös oppilastovereitaan. Lisäksi kymmenesosa vastaajista arvioi, että heitä kiusanneet oppilaat joutuivat koulussa itse kiusatuiksi, mutta kiusasivat sen lisäksi itsekin oppilastovereitaan. Vain harvat opettajista arvioivat, että heitä kiusasivat tyypillisesti oppilaat, jotka eivät kiusanneet oppilastovereitaan eivätkä joutuneet itse kiusatuiksi. Kohtaan ”muita, ketä?” annetuissa vastauksissa opettajia kiusanneiden oppilaiden arveltiin kiusaavan myös muita koulun opettajia.

Johtopäätökset

Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena oli kuvata oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen erityispiirteitä. Kyselyyn vastanneet opettajat olivat työssään kokeneet sekä suoria että epäsuoria

verbaalisen ja nonverbaalisen kiusaamisen muotoja oppilaiden taholta. Tyypillisiä suoran kiusaamisen muotoja olivat hävyttömät ja asiattomat kommentit, pilkkaaminen ja naureskelu, haukkuminen, nimittely sekä loukkaava elehdintä. Tyypillisiin epäsuoran kiusaamisen muotoihin kuuluivat esimerkiksi kieltäytyminen yhteistyöstä opettajan kanssa sekä työrauhan häirintä opetustilanteissa. Opettajiin kohdistuva toistuva kiusaaminen näyttäisikin näiltä osin olevan hyvin samankaltaista kuin aikaisemmissa tutkimuksissa raportoitu satunnaisempikin opettajiin kohdistuva loukkaava viestintä (esim. Kivivuori 1997; Kivivuori & Tuominen 1999; Rantala & Keskinen 2005; Terry 1998; ks. myös Kauppi & Pörhölä 2009).

Vastaajien kiusaamiskokemukset koostuivat lisäksi laajasta kirjosta erilaisia loukkaavan viestinnän muotoja, joita ei ole aikaisemmissa tut-

kimuksissa tunnistettu (vrt. Kauppi & Pörhölä 2009). Tällaisia olivat esimerkiksi toistuva valehteleväminen, opettajan puheen tai kävelyn matkiminen sekä toistuva myöhästely ja opettajalta piiloutuminen. Tämänkaltaisen viestintä edustaa sellaista vuorovaikutusnormien rikkomista, jota opettajan roolissa ei ehkä odotaisi kohtaavansa. Oppituntien häiritseminen, toistuva myöhästely ja opettajalta piiloutuminen ovat kiusaamisen muotoja, joilla opettajaa estetään suoriutumasta työstään haluamallaan tavalla ja työtehtäviensä vaatimusten mukaisesti.

Kaiken kaikkiaan näyttäisi siltä, että opettajiin kohdistuvat suoran kiusaamisen muodot ovat huomattavan samankaltaisia kuin ne kiusaamisen muodot, joita oppilaat kohdistavat myös oppilastovereihinsa (esim. Olweus 1993; Rivers & Smith 1994). Sen sijaan opettajien kokemat epäsuoran kiusaamisen muodot poikkeavat merkittävästi niistä, joita oppilaat kohdistavat oppilastovereihinsa (esim. juoruilu ja joukosta poissulkeminen; ks. Olweus 1993; Rivers & Smith 1994). Opettajiin kohdistuvat epäsuoran kiusaamisen muodot muistuttavat pikemminkin tyyppisiä työpaikkakiusaamisen piirteitä (ks. esim. Keashly & Jagatic 2003; Pörhölä ym. 2006 kirjallisuuskatsauksia). Opettajan työn luonne tuo tosin kiusaamiseen omat erityispiirteensä. Opettajiin näyttää kohdistuvan myös fyysistä ja teknologiavälitteistä kiusaamista, joskin selvästi vähemmän kuin muita kiusaamisen muotoja.

Luokanopettajat raportoivat kokeneensa oppilaiden kiusaamista vähemmän kuin aineenopettajat sekä erityisluokan- ja erityisopettajat. Opettajan kiusaaminen näyttäisi siis olevan yleisempää yleisillä luokilla. Opettajan sukupuoli, ikä ja opetuskokemuksen pituus eivät selittäneet kiusaamiskokemuksia tilastollisesti merkitsevällä tasolla. Aikaisemmissa tutkimuksissa on saatu jossain määrin ristiriitaisia tuloksia iän, sukupuolen ja opetuskokemuksen yhteydestä opettajien väkivaltakokemuksiin (ks. Rantala & Keskinen 2005; Salmi & Kivivuori 2009). Aiempaa tutkimustietoa on kuitenkin hyvin vähän. Tässä tutkimuksessa käyttämämme aineisto viittasi siihen, että naisopettajiin suuntautuisi kiusaamista hie-man miehiä enemmän ja että kokemattomampia opettajia kiusattaisiin enemmän kuin heidän kokeneempia kollegoitaan. Ryhmien väliset erot eivät kuitenkaan yltäneet tilastollisesti merkit-

sevälle tasolle. On mahdollista, että suurem-massa vastaajajoukossa ero nousisi selvemmin esiin. Joka tapauksessa tulevaisissa tutkimuksissa kannattaisi selvittää, onko opetuskokemuksen myötä kehittyvillä viestintätaidoilla merkitystä koettuun kiusaamiseen.

Kiusaamista kokeneet opettajat kertoivat, että eniten heitä kiusasivat poikaoppilaat. Havainto tukee Kivivuoren ja Tuomisen (1999; ks. myös Rantala & Keskinen 2005) tuloksia, joiden mukaan opettajiin loukkaavaa viestintää suunnanneista oppilaista noin kolme neljäsosaa oli poikia. Tutkimukset ovat osoittaneet, että myös oppilaiden kiusatessa koulutovereitaan kiusaaja on useammin poika kuin tyttö (esim. Luopa ym. 2008). Poikien rooli näyttäisi korostuvan erityisesti silloin, kun kiusaamisen kohteena on opettaja. On mahdollista, että tytöille tyyppisempää epäsuoraa kiusaamista on vaikeampi suunnata opettajaan. Jatkossa tulisikin selvittää, onko tyttöjen ja poikien opettajiin kohdistama kiusaaminen luonteeltaan erilaista.

Opettaja kiusasi useimmiten yksi oppilas tai pieni oppilasjoukko. Vain harva oli joutunut useamman kuin viiden oppilaan kiusaamaksi. Tämä poikkeaa niistä havainnoista, joita on tehty oppilaiden keskuudessa esiintyvistä kiusaamisesta. Tutkimukset ovat osoittaneet, että oppilaiden kiusatessa toisiaan varsin suuri oppilasjoukko osallistuu kiusaamiseen erilaisissa rooleissa (esim. Salmivalli ym. 1996). Vaikka opettajiin kohdistuva kiusaaminen ei näyttäisi sisältävän samankaltaista ryhmäilmion luonnetta kuin oppilaiden välinen kiusaaminen, kiusaajien lukumäärää ja oppilaiden mahdollisia osallistujarooleja kiusaamistilanteissa kannattaisi tarkastella lähemmin tulevaisissa tutkimuksissa.

Opettajat kokivat useimmin kiusaamista niiden oppilaiden taholta, joita he opettivat vastaamishetkellä. Tulos on hyvin ymmärrettävä sen vuoksi, että opettajat ovat suurimman osan työajastaan tekemisissä omien oppilaidensa kanssa. Oli kuitenkin mielenkiintoista havaita, että peräti neljännes vastaajista koki joutuneensa kiusaamisen kohteeksi sellaisten oppilaiden taholta, joita he eivät olleet koskaan opettaneet. Varsinkin suurten koulujen kohdalla on todennäköistä, että osassa näistä tapauksista opettaja ja häntä kiusaavat oppilaat eivät juuri tunne toisiaan, eikä heidän välilleen ole näin ollen muodostunut varsinaista vuorovaikutussuh-

detta. Voidaankin pohtia, mitä tarkoitusta lähes tuntemattoman opettajan kiusaaminen palvelee. Kiusaaminenhan ei tällöin voi kytkeytyä vuorovaikutussuhteessa esiintyviin ongelmiin. Mahdollisesti tuntemattoman opettajan kiusaamisella tavoitellaankin valta- ja statusaseman kohoamista oppilaiden keskuudessa ja opettajaa käytetään välineenä tämän tavoitteen saavuttamiseen.

Huomattava enemmistö opettajista arvioi, että heitä kiusanneet oppilaat kiusasivat koulussa myös oppilastovereitaan. Kiusaaminen nähtiin siis oppilaalle ominaisena käyttäytymismallina. Tulevissa tutkimuksissa olisi tarpeen selvittää, onko osa oppilaista taipuvaisempia kiusaamaan sekä oppilastovereitaan että opettajiaan, jolloin kiusaavan oppilaan motiivi toiminnalleen saattaisi olla sama riippumatta siitä, kenet hän valitsee kiusaamisensa kohteeksi. Olisi myös tarpeen selvittää, muuttuvatko oppilaan tavat kiusata kohteen vaihtumisen myötä. Tämänkaltaisen ymmärrys selventäisi sitä, ovatko kiusaamisen muodot enemmän riippuvaisia kiusaajan vai kiusaamisen kohteen ominaisuuksista ja tavasta viestiä. Ymmärrystä oppilaiden opettajiin kohdistaman kiusaamisen erityispiirteistä tarvitaan erityisesti opettajainkoulutuksessa.

Tutkimukseen osallistuneita kouluja ei valittu systemaattisen otannan perusteella, vaan osallistumispyyntö ja kyselylomake lähetettiin vain määrättyjen, suostumuksensa ilmaisseiden koulujen peruskoulun opettajille. On todennäköistä, että

tutkimus houkutteli erityisesti kiusaamista kokeneita opettajia vastaamaan. Tämä saattoi vaikuttaa vastausprosentin alhaisuuteen. Toisaalta alhainen vastausprosentti näyttäisi olevan varsin tyypillinen sähköpostitse lähetetyille kiusaamiskyselyille (esim. Isotalo 2006). Joka tapauksessa aineiston perusteella ei voida tehdä päätelmiä opettajiin kohdistuvan kiusaamisen yleisyydestä, eikä se ollut tutkimuksen tavoitteenakaan.

Vastaajien sukupuolijakauma vastasi kuitenkin hyvin perusopetuksen opettajien sukupuolijakaumaa suomalaisissa kouluissa. Samoin vastaajien ikäjakauma vastasi varsin hyvin perusopetuksen opettajien ikäjakaumaa alle 40-vuotiaiden osalta, joita on 35.3 prosenttia perusopetuksen opettajista (tässä aineistossa 20-40-vuotiaita oli 39.3 %). Aineisto oli hieman painottunut 41-50-vuotiaisiin vastaajiin, joita vastaajajoukosta oli noin kymmenen prosenttiyksikköä enemmän kuin on heidän suhteellinen osuutensa perusopetuksen opettajista. Vastaavasti yli 50-vuotiaiden vastaajien osuus aineistossa oli hieman yli kymmenen prosenttiyksikköä pienempi kuin heidän suhteellinen osuutensa on perusopetuksen opettajista. (Kumpulainen 2009.) Edustettuina oli erisuuruisia kouluja sekä kaupungeista että maaseudulta. Voitaneen olettaa, että otos ei ollut erityisen vinoutunut muilta osin kuin ehkä siten, että kiusaamista kokeneiden opettajien osuus vastanneista saattoi olla todellista suurempi. Kysely saattoi houkutella erityisesti näitä opettajia vastaamaan.

* * *

Artikkeli perustuu Teemu Kaupin tekeillä olevaan väitöskirjatutkimukseen, jota ohjaa Maili Pörhölä. Tutkimusta ovat tukeneet Työsuojelurahasto (hanke 107341) Kaupin osalta ja Suomen Akatemia (projekti 106221) Pörhölän osalta.

Kirjallisuus

- AROMAA, K. (1999). *Elever och lärare i konflikt: Kränkande beteende, våld och trakasserier mot lärare i de svenskspråkiga skolorna i Helsingfors 1998*. Teoksessa J. Kivivuori, M. Tuominen & K. Aromaa, ”Mä teen mitä mä haluan”: oppilaiden opettajiin kohdistama häirintä ja väkivalta Helsingin kouluissa 1997–1998. Tutkimustiedonantoja no. 44. (s. 57–101). Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- BJÖRQKVIST, K., ÖSTERMAN, K. & HJELT-BÄCK, M. (1994). *Aggression among university employees*. *Aggressive Behavior*, 20, 173–184.
- BLASE, J.J. & BLASE, J.R. (2003). *Breaking the silence: Overcoming the problem of principal mistreatment of teachers*. Thousand Oaks, CA: Corwin press.
- VAN DICK, R. & WAGNER, U. (2001). *Stress and strain in teaching: A structural equation approach*. *British Journal of Educational Psychology*, 71, 243–259.
- DWORKIN, A.G., HANEY, C.A. & TELSCHOW, R.L. (1988). *Fear, victimization, and stress among urban public school teachers*. *Journal of Organizational Behavior*, 9, 159–171.
- DZUKA, J. & DALBERT, C. (2007). *Student violence against teachers: Teachers' well-being and the belief in a just world*. *European Psychologist*, 12, 253–260.
- FISHER, K. & KETTL, P. (2003). *Teachers' perceptions of school violence*. *Journal of Pediatric Health Care*, 17, 79–83.
- HOEL, H., FARAGHER, B. & COOPER, C.L. (2004). *Bullying is detrimental to health, but all bullying behaviours are not necessarily equally damaging*. *British Journal of Guidance & Counseling*, 32, 367–387.

- ISOTALO, P. (2006). *Lehtori Janssonin kiusaus: Fenomenografinen näkökulma opettajien käsitäisiin opettajien välisen työpaikkakiusaamisen syistä, seurauksista ja ennaltaehkäisystä*. Turku: Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, 243.
- KARHUNEN, S. & PÖRHÖLÄ, M. (2007). *Koulukiusaamisen viestinnälliset piirteet: havaitsemisen ja tunnistamisen haasteita*. Luettu 14.10.2009 Opetushallituksen verkkosivulta <http://www.edu.fi/page.asp?path=498,1329,1330,17955,35388,5389,37979,68513>
- KAUPPI, T. & PÖRHÖLÄ, M. (2009). *Harassment experienced by school teachers from students: A review of the literature*. Teoksessa T.A. Kinney & M. Pörhölä (toim.) *Anti and pro-social communication: Theories, methods and applications (Language as social action, vol. 6.)*. (s. 49–58). New York: Peter Lang.
- KEASHLY, L. & JAGATIC, K. (2003). *By any other name: American perspectives on workplace bullying*. Teoksessa S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C.L. Cooper (toim.) *Bullying and emotional abuse in the workplace*. (s. 31–61). London: Taylor & Francis.
- KEASHLY, L. & NOWELL, B.L. (2003). *Conflict, conflict resolution and bullying*. Teoksessa S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C.L. Cooper (toim.) *Bullying and emotional abuse in the workplace*. (s. 339–358). London: Taylor & Francis.
- KIVIVUORI, J. (1997). *Opettajien kohdistuva häirintä ja väkivalta*. Tutkimustiedonantoja no. 33. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- KIVIVUORI, J. & TUOMINEN, M. (1999). *Oppilaiden opettajiin kohdistama häirintä ja väkivalta Helsingin suomenkielisissä kouluissa*. Teoksessa J. Kivivuori, M. Tuominen & K. Aromaa, ”Mä teen mitä mä haluan”: oppilaiden opettajiin kohdistama häirintä ja väkivalta Helsingin kouluissa 1997–1998. Tutkimustiedonantoja no. 44. (s. 9–55). Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- KOULUSTILASTOT (2009). Luettu 19.11.2009 Tilastokeskuksen verkkosivulta http://www.stat.fi/til/pop/2009/pop_2009_2009-11-13_tie_001.html
- KUMPULAINEN, T. TOIM. (2009). *Opettajat Suomessa 2008*. Luettu 19.11.2009 Opetushallituksen verkkosivulta http://www.oph.fi/julkaisut/2009/Opettajat_Suomessa_2008.pdf
- KUMPULAINEN, T. & SAARI, S. TOIM. (2006). *Opettajat Suomessa 2005*. Luettu 19.11.2009 Opetushallituksen verkkosivulta http://www.oph.fi/info/tilastot/PDF_VERSION/Opettajat_Suomessa_2005.pdf
- LAHELMA, E. (1996). *Vallan haastamista? Opettajien kokemuksia oppilaiden seksuaalisesta häirinnästä*. Kasvatus, 5, 478–488.
- LAHELMA, E., PALMU, T. & GORDON, T. (2000). *Intersecting power relations in teachers' experiences of being sexualized or harassed by students*. Sexualities, 3, 463–481.
- LEYMANN, H. (1996). *The content and the development of mobbing at work*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5, 165–184.
- LEYMANN, H. & GUSTAFSSON, A. (1996). *Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5, 251–276.
- LUOPA, P., PIETIKÄINEN, M. & JOKELA, J. (2008). *Koulukiusaaminen peruskoulun yläluokilla 2000–2007*. (Opetusministeriön julkaisuja 2008:7). Luettu 12.9.2009 opetusministeriön verkkosivulta <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm07.pdf?lang=fi>
- MARIAN, C. (2008, HEINÄKUU). *Pattern of aggressive behaviour between teacher and student in school context*. Paper presented at the world meeting of International Society for Research on Aggression, Budapest, Hungary.
- NIEDL, K. (1996). *Mobbing and well-being: Economic and personnel development implications*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5, 239–249.
- OLWEUS, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- OLWEUS, D. (2003). *Bully/victim problems in school: Basic facts and an effective intervention programme*. Teoksessa S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C.L. Cooper (toim.) *Bullying and emotional abuse in the workplace*. (s. 62–78). London: Taylor & Francis.
- PERUSOPETUSLAKI 2003/477, 7:36 §; 7:36A §; 7:36B §. Luettu 14.10.2009 oikeusministeriön verkkosivulta <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- PETERSEN, G.J., PIETRZAK, D. & SPEAKER, K.M. (1998). *The enemy within: A national study on school violence and prevention*. Urban Education, 33, 331–359.
- PÖRHÖLÄ, M. (2008). *Koulukiusaaminen nuoren hyvinvointia uhkaavana tekijänä. Miten käy kiusatun ja kiusaajan vertaissuhteille?* Teoksessa M. Autio, K. Eräranta & S. Myllyniemi (toim.) *Polarisoitua nuoruus? Nuorten elinolot -vuosikirja 2008*. (s. 94–104). Helsinki: Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 84.
- PÖRHÖLÄ, M., KARHUNEN, S. & RAINIVAARA, S. (2006). *Bullying at school and in the workplace: A challenge for communication research*. Teoksessa C. Beck (toim.) *Communication Yearbook 30*. (s. 249–301). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- RANTALA, T. & KESKINEN, S. (2005). *”Ei meidän koulussa... eihän?” Opettajat oppilaiden kiusaamina*. Teoksessa S. Keskinen (toim.) *Valta, kilpailu ja kiusaaminen opettajan työssä: artikkelisarja*. (s. 120–160). Helsinki: Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö OKKA.
- RAYNER, C., HOEL, H. & COOPER, C.L. (2002). *Workplace bullying: What we know, who is to blame, and what can we do?* New York, NY: Taylor & Francis.
- RIVERS, I. & SMITH, P.K. (1994). *Types of bullying behavior and their correlates*. Aggressive Behavior, 20, 359–368.
- ROBINSON, K. (2000). *’Great Tits, Miss!’ The silencing of male students’ sexual harassment of female teachers in secondary schools: A focus on gendered authority*. Discourse: Studies in the cultural politics of education, 21, 75–90.
- SALMI, V. & KIVIVUORI, J. (2009). *Opetajiin kohdistuva häirintä ja väkivalta 2008 (Verkkokatsauksia 10/2009)*. Luettu 29.6.2009 Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen verkkosivulta <http://www.optula.om.fi/uploads/1/sba5z5n9.pdf>
- SALMIVALLI, C., LAGERSPETZ, K., BJÖRKQVIST, K., ÖSTERMAN, K. & KAUKIAINEN, A. (1996). *Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group*. Aggressive Behavior, 22, 1–15.
- TERRY, A.A. (1998). *Teachers as targets of bullying by their pupils: A study to investigate incidence*. British Journal of Educational Psychology, 68, 255–268.
- WHITNEY, I. & SMITH, P.K. (1993). *A survey of the nature and extent of bullying in junior/ middle and secondary schools*. Educational Research, 35, 3–25.
- ZAPF, D., KNORZ, C. & KULLA, M. (1996). *On the relationship between mobbing factors, and job content, social work environment, and health outcomes*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5, 215–237.